

Bij Lucy werd een aandachtstekortstoornis en een taalstoornis vastgesteld. Een ergo-therapeut die zich op Lucy's problemen richtte, legde Lucy's ouders uit dat het continu bewegen van hun dochter ten dele voortkwam uit een te zwak reageren op wat ze zintuiglijk waarnam. Omdat haar lichaam hunkerde naar prikkels was ze daar ononderbroken naar op zoek. Rondrennen en aanraken, knijpen en aaien waren allemaal manieren om tegemoet te komen aan de behoefte van haar lichaam aan tastprikkel en lieflijke stimulatie. De therapeut suggereerde Lucy's ouders om dit soort sensaties in hun omgang met Lucy in te bouwen door spelletjes te doen waarbij werd gesprongen, gerend, aangeraakt, gestoeid, en in de ruimte bewogen. Bij deze benadering zou Lucy passende prikkelingsniveaus ervaren.

De therapeut moedigde Lucy's ouders ook aan om te proberen Lucy's contacten met hen van langere duur te maken. 'Wanneer ze op de deur bonst om naar buiten te kunnen gaan, doe dan niet gewoon meteen de deur open,' zei de therapeut, 'doe alsof je haar niet begrijpt zodat ze meer moeite moet doen om duidelijk te maken wat ze wil. Probeer de communicatie van drie cirkels op te rekken tot tien.'

Dus hielden Lucy's ouders zich iedere keer dat ze op de deur bonste omdat ze naar buiten wilde van den domme. Ze keken haar aan alsof ze wilden zeggen 'Huh? Wat wil je nou?' Dan bonste ze opnieuw tegen de deur. En dan duwden zij tegen de deur alsof dat was wat ze wilde. Vervolgens bonste ze nog harder, en nog veinsden haar ouders haar niet te begrijpen. Totdat ten slotte Lucy hun handen pakte en die op de deurknop legde. 'Oh,' zeiden haar ouders dan, 'moet ik de deur opendoen?' En dan sprong Lucy op en neer van ergernis. Nog steeds traineerden haar ouders de zaak. Ze frunnikten misschien met de deurkruk totdat Lucy opnieuw hun handen er op legde en probeerde die in de juiste richting te laten bewegen. Aanvankelijk waren deze oefeningen voor alle betrokkenen uiterst vervelend. Lucy leek regelmatig uit haar vel te zullen springen. Haar ouders vonden het afschuwelijk om haar het vuur zo na aan de schenen te leggen. Maar ze zagen wel dat de strategie werkte. Iedere keer dat ze zo bezig waren, sloot Lucy acht tot tien cirkels achtereen. Bij andere gelegenheden begonnen ze dezelfde tactiek toe te passen. Wanneer Lucy een bepaald speeltje of een bepaald koekje wilde, deden ze alsof ze er niets van begrepen. Ze boden haar in plaats daarvan het verkeerde aan. Of ze wendden voor niet te weten hoe ze de kist of kast open moesten doen. Dit totdat Lucy zeven of acht of negen communicatiecirkels had gesloten bij het duidelijk maken van haar wensen. Haar ouders waren altijd warm en behulpzaam en werkten altijd met een twinkeling in hun ogen met haar. En ze communiceerden ook op zeer levendige wijze met haar. Ze lieten haar weten hoeveel ze van haar hielden terwijl ze haar onder druk zetten om een beetje beter haar best te doen.

Dankzij deze langdurigere conversaties ging Lucy het communiceren met haar ouders ettelijke maanden later vlot af. Tegelijkertijd babbelden haar ouders onafgebroken met haar over wat ze op dat moment deed. 'Wil je een koekje? Goed. O, niet dat koekje, welk koekje dan? O, het chocoladebiscuittje...' Af en toe imiteerde Lucy de geluiden die ze haar ouders hoorde maken. 'Oe, oe,' zei ze dan bijvoorbeeld, als echo van de klank van 'koekje'. Door Lucy zoveel interactieve emotionele ervaring met communicatie te geven legden haar ouders het fundament voor het praten. Hun hardnekkig uitbreiden van de communicatiecirkels hielp haar de vierde mijlpaal halen en ook gericht en oplettender te worden.

Mijlpaal 5: Een wereld

Het vermogen van het spel. Het kind bouwt l... menteert hij met de h... poppen worden gevoe... door reuzenberen. Aut

Tegelijkertijd met d... noemt het kind alleen... wie hij afhankelijk is, 'dat!' om een voorwer... gen aan zijn spel toe... doelingen, wensen er... woordgebruik leert he... zijn pop baadt is een... zijn activiteit in de ba... voel dat hij van binne... crete zaak, activiteit, c... met 'doen-alsof'-spel... van de ideeën beweges

Uiteindelijk is hij i... die aan zijn behoefte... en voelen wanneer n... 's nachts wakker worc... aan en het oproepen v... Wanneer hij dorst hee... plaats van alleen ma... vermogen tot het han... veel hoger communic

Rick had als baby een... gaan, en ofschoon hij... storend in zijn gedra... weigerde hij. Hij was c... haar.

Het eerste, verkenn... haald had. Hij blaakt... zijn innerlijke kalmte... municeren was wissel... hij interactie aan te g... wanneer hij er zin in l... zijn wensen kenbaar... op een plank totdat d... deurtjes en raampjes... huis voor een 'doen-... zette hij die er mech:

Mijlpaal 5: Een wereld van emotionele ideeën

Het vermogen van het kind om ideeën te vormen ontwikkelt zich het eerst tijdens het spel. Het kind bouwt hele verhalen op met zijn speeltjes. Door deze verhalen experimenteert hij met de hele verscheidenheid aan impulsen en wensen die hij voelt. Babypoppen worden gevoerd door mammapoppen. Mensen in een huis worden bedreigd door reuzenberen. Auto's botsen tegen andere auto's op.

Tegelijkertijd met dit fantasievol spel verschijnt een ruimer woordgebruik. Eerst benoemt het kind alleen maar de belangrijke elementen van zijn wereld: de mensen van wie hij afhankelijk is, zijn lievelingshapjes en -speeltjes. Of hij roept op bevelende toon 'dat!' om een voorwerp dat hij wil hebben aan te duiden. Op den duur voegt hij dialogen aan zijn spel toe. Later gaat hij met hulp van zijn ouders zijn hele scala aan bedoelingen, wensen en gevoelens benoemen. Via het fantasiespel en zijn toenemend woordgebruik leert het kind dat symbolen ergens voor staan. De lege doos waarin hij zijn pop baadt is een symbool voor een badkuip. Het woord *bad* is een symbool voor zijn activiteit in de badkuip. Het woord *boos* is een symbool voor dat benauwende gevoel dat hij van binnen heeft. Elk symbool is een gedachte, een abstractie van de concrete zaak, activiteit, of emotie waar het kind mee bezig is. Naarmate hij steeds meer met 'doen-alsof'-spel en taal experimenteert, gaat hij zich steeds soepeler in de wereld van de ideeën bewegen.

Uiteindelijk is hij in staat om met ideeën te werken, ze te gebruiken op manieren die aan zijn behoeften tegemoet komen. Zo kan hij mamma bijvoorbeeld zien, horen en voelen wanneer mamma niet bij hem is. Nu kan hij haar roepen wanneer hij 's nachts wakker wordt in plaats van alleen maar te gaan huilen. Soms is het denken aan en het oproepen van het beeld van zijn moeder al voldoende om hem te troosten. Wanneer hij dorst heeft kan hij aan appelsap denken en zeggen 'mamma, apsap', in plaats van alleen maar te hopen dat ze zal weten wat hij hebben wil. Met dit nieuwe vermogen tot het hanteren van een wereld van symbolen, heeft hij de sprong naar een veel hoger communicatie- en bewustzijnsniveau gemaakt.

Rick had als baby een groot aantal medische problemen gehad en operaties ondergaan, en ofschoon hij met tweeënhalf jaar een gezond jongetje was, was hij heel lastig storend in zijn gedrag. Hij sliep nooit meer dan drie uur achtereen. Het meeste eten weigerde hij. Hij was duidelijk onder het normale gewicht. En hij was druk en prikkelbaar.

Het eerste, verkennende, onderzoek toonde aan dat Rick de eerste mijlpaal wel gehaald had. Hij blaakte van belangstelling voor de speeltjes in de spreekkamer en kon zijn innerlijke kalmte bewaren. Maar zijn vermogen tot intimiteit en wederzijds communiceren was wisselend. Hij sloot zich dikwijls voor zijn ouders af. Daarbij weigerde hij interactie aan te gaan. Hij negeerde de woorden en gebaren van zijn ouders. Maar wanneer hij er zin in had kon hij wel degelijk een hele reeks gebaren aaneenrijgen om zijn wensen kenbaar te maken. Zo wees hij bijvoorbeeld ijverig naar een poppenhuis op een plank totdat dat op de vloer werd neergezet. Daarna ging hij systematisch alle deurtjes en raampjes open en dicht doen. Maar hij vertoonde weinig neiging om het huis voor een 'doen-alsof'-spel te gebruiken. Toen hij wat popjes aangereikt kreeg, zette hij die er mechanisch in, maar hij maakte er geen verhaal mee. Hij gebruikte

istgesteld. Een ergo-
uit dat het continu
geren op wat ze zin-
as ze daar ononder-
en waren allemaal
am aan tastprikkel-
n dit soort sensaties
arbij werd gespron-
eze benadering zou

ucy's contacten met
naar buiten te kun-
rapeut, 'doe alsof je
e maken wat ze wil.

nsde omdat ze naar
eggen 'Huh? Wat wil
j tegen de deur alsof
insden haar ouders
die op de deurknop
En dan sprong Lucy
zaak. Ze frunnikten
p legde en probeerde
eze oefeningen voor
vel te zullen sprin-
ta aan de schenen te
it ze zo bezig waren,
en begonnen ze de
een bepaald koekje
aats daarvan het ver-
open moesten doen.
sloten bij het duide-
ehulpzaam en werk-
nuncieerden ook op
haar hielden terwijl

nuniceren met haar
ar ouders onafgebro-
je? Goed. O, niet dat
miteerde Lucy de ge-
orbeeld, als echo van
rvaring met commu-
nen. Hun hardnekkig
aal halen en ook ge-

ook weinig woorden. Wel enkele, zoals *deur*, maar hij gebruikte geen woorden voor interactie met anderen, behalve zo af en toe 'nee' of 'buiten'. Het leek erop dat Rick de eerdere mijlpalen niet helemaal had bereikt en dat hij daardoor ook niet op het niveau van mijlpaal vijf kon functioneren.

Observaties van een spelende Rick brachten nog iets anders aan het licht. Zijn emoties vertoonden te weinig variatie en nuance voor zijn leeftijd. Wanneer de dingen fout gingen werd hij niet kwaad. Wanneer alles naar wens verliep glimlachte hij niet. Hij vond de speeltjes in de spreekkamer zeker interessant, maar hij was weinig nieuwsgierig. Wanneer zijn ouders probeerden hem te omhelzen of aan te moedigen, gaf hij geen blijk van enige warmte of genoegen. Zijn moeder had hem als 'altijd negatief' beschreven, en het was gemakkelijk te zien waarom dit stuurs jongetje die indruk kon maken.

Tijdens haar onderzoek ontdekte een ergotherapeut dat Rick overgevoelig was in en om de mond. Dat verklaarde ten dele zijn kieskeurigheid voor eten. Hij was ook fysiek onzeker. Dat wil zeggen dat hij zich niet zeker voelde in zijn lichaam bij het bewegen door de ruimte. Wanneer iemand hem van de grond optilde, was hij bang zijn evenwicht te verliezen.

Uit observaties van het samenspel van Rick en zijn ouders bleek dat Rick's zintuiglijke belasting maar gedeeltelijk zijn problemen verklaarde. De manier waarop zijn ouders met hem speelden droeg er ook aan bij. In hun pogingen om Rick bij het spel te betrekken waren zijn ouders een beetje vlug met het aanbieden van ideeën. Daardoor reden ze Rick in de wielen bij het zelf bedenken van ideetjes. Rick's moeder gaf hem bijvoorbeeld een pop in handen. 'Wat is dit?' vroeg ze. Toen hij niet dadelijk antwoord gaf, zei ze: 'Dat is een jongenspop. En wat is dit?' Opnieuw antwoordde hij niet meteen. 'Dat is een meisjespop,' vulde ze voor hem in. 'En wat willen ze samen gaan doen?' Opnieuw kwam zij met het antwoord. Rick reageerde door zich af te wenden. Daarop deed zijn moeder een handpop over haar hand en zei: 'Wat zeg je tegen de pop?' Toen hij niet reageerde zei ze: 'Zeg maar dag tegen de pop. Zeg eens dag.' Rick keerde zich af, pakte een blokje, zette het op een ander blokje, en gooide ze om. Rick's vader gedroeg zich ongeveer net zo met zijn zoon. Hij was misschien nog directiever, zodat Rick nog minder terug gebaarde en reageerde. Rick's ouders gaven hem zo weinig bewegingsruimte dat zich afwenden en negatieve gebaren maken de enige manieren waren geworden waarop hij een weerwoord kon geven! Deze gevoelsneiging werd versterkt door zijn zintuigpatronen. Door zijn fysieke onzekerheid neigde hij eerder naar een passief-negatieve houding. Hij ging zich eerder afwenden eerder dan slaan of schoppen. Zijn gevoeligheid rond de mond deed hem negatief op voedsel reageren. Misschien was zijn onvermogen tot slapen gewoon ook een manier waarop hij zich tegen zijn ouders verweerde. Door zijn ouders buiten te sluiten verwierf hij wat ruimte voor zichzelf, maar beperkte daarmee ook zijn kansen om zijn eigen ideeën te ontwikkelen. Het behandelingsprogramma richtte zich op Rick's overgevoeligheid rondom de mond en op zijn slechte spiercontrole. Maar ook op de manier waarop de beide ouders met hun zoontje omsprongen. Ze moesten leren Rick tijd te geven om te reageren alvorens zelf met een reactie te komen. Ze moesten hem ruimte geven om het initiatief bij het spelen te nemen. Beide ouders leerden langzamerhand heel betrokken maar minder overheersend bij het spelen te zijn. Daardoor ging Rick beter meedoen. Ook begon hij wat leiderstrekjes te vertonen. Bij een sessie, ettelijke maanden later, schoof

hij een handpop in plaats van directief te der ook een handpop geduldig Rick's antwoord zelf eten te gaan geven flink stuk verbaal in als deze kleine interactie dynamiek. Moeder vast punt wat hij moest c initiatief door aan zi

maar Rick was nu Enkele weken later keer spuugde de walvis spuugt?' vroeg Rick? ze. Daarop liet Rick hij wat speeltjes om. 'Is de walvis boos of dat Rick woede als ic

Rick's vader maar sessie met zijn vader beet te pakken reageren komen?' Hij we een paar keer ging d zijn vader, en zijn vader scheen Rick n deze kleine vader-zocontact was warm en in

Plotseling kreeg I Toen zijn vader met hij op het toneel stoipralend heen en weer was een enorme staggang gezet waarin z hulp van zijn ouders versterkte hij zijn beheden van de eerder ringen in de richting

Mijlpaal 6: Brugger

In de vorige fase zij Het spel beweegt zich autootjes. En vandaat dat alles binnen en om emotionele thematiek Ideeën worden tot lo

e geen woorden voor leek erop dat Rick de ook niet op het niveau

n het licht. Zijn emoinneer de dingen fout imlachte hij niet. Hij was weinig nieuwsgier te moedigen, gaf hij n als 'altijd negatief' ngetje die indruk kon

vergevoelig was in en en. Hij was ook fysiek raam bij het bewegen is hij bang zijn even-

ek dat Rick's zintuig- e manier waarop zijn n om Rick bij het spel len van ideeën. Daar- ies. Rick's moeder gaf i hij niet dadelijk ant- w antwoordde hij niet willen ze samen gaan oor zich af te wenden. : 'Wat zeg je tegen de p. Zeg eens dag.' Rick a gooide ze om. Rick's ichien nog directiever, ers gaven hem zo wei- taken de enige manie- e gevoelsneiging werd eheid neigde hij eerder en eerder dan slaan of f op voedsel reageren. hier waarop hij zich te- erwierf hij wat ruimte igen ideeën te ontwik- voeligheid rondom de vaarop de beide ouders ven om te reageren al- geven om het initiatief l heel betrokken maar k beter meedoen. Ook maanden later, schoof

hij een handpop in de vorm van een walvis over zijn hand en sperde de bek open. In plaats van directief te reageren, zoals ze vroeger zou hebben gedaan, pakte zijn moeder ook een handpop en liet die zeggen: 'Wat wilt u, meneer Walvis?' Toen wachtte ze geduldig Rick's antwoord af. Rick zei dat de walvis honger had. In plaats van de walvis zelf eten te gaan geven, vroeg zijn moeder: 'Wat wil hij dan eten?' Rick somde met een flink stuk verbaal initiatief een hele lijst dingen op die de walvis wilde eten. Zo simpel als deze kleine interactie ook was, ze vormde een enorme vooruitgang in de gezinsdynamiek. Moeder vertelde Rick nu dus bij wijze van spreken niet meer op ieder kruispunt wat hij moest doen. Maar ze liet hem een stuk regisseren en inspireerde hem tot initiatief door aan zijn toneelstukje mee te doen. Zij werd een medespeelster in het stuk – maar Rick was nu de regisseur.

Enkele weken later speelden moeder en Rick opnieuw met de walvishandpop. Deze keer spuugde de walvis zijn eten uit. 'Hoe voelt de walvis zich als hij zijn eten uitspuugt?' vroeg Rick's moeder. Rick gaf geen antwoord. 'Wat wil de walvis doen?' vroeg ze. Daarop liet Rick hem in alles in de kamer bijten. Toen hij alles had gehad gooide hij wat speeltjes om. Rick's moeder keek toe. Toen hij klaar was met zijn actie vroeg ze: 'Is de walvis boos of blij?' 'Boos,' zei Rick. Toen glimlachte hij. Het was de eerste keer dat Rick woede als idee had geuit.

Rick's vader maakte dezelfde reuzenschreden. Rond dezelfde tijd zag Rick bij een sessie met zijn vader een zaklamp liggen. 'Wat is dit?' vroeg hij. In plaats van het ding beet te pakken reageerde zijn vader met: 'Laten we eens kijken of we daar achter kunnen komen?' Hij wees naar het knopje. Rick begon het knopje in te drukken, en na een paar keer ging de zaklamp aan. Rick giechelde. Toen scheen hij met de lamp naar zijn vader, en zijn vader trok gekke gezichten. Toen draaiden ze de rollen om. Rick's vader scheen Rick met de lamp in het gezicht, en Rick trok nu gekke gezichten. Om deze kleine vader-zoon interactie moesten Rick en zijn vader allebei lachen. Hun contact was warm en intiem, en voor het eerst duidelijk prettig voor Rick.

Plotseling kreeg Rick een idee. Hij zei tegen zijn vader: 'Mij' en wees naar de lamp. Toen zijn vader met de lamp naar hem scheen bleef hij in het licht staan en deed alsof hij op het toneel stond. Terwijl iedereen toekeek zette Rick een hoge borst op en stapte pralend heen en weer. Toen zijn publiek begon te klappen ging hij nog even door. Het was een enorme stap voorwaarts. Rick had voor het eerst een complex toneelstukje in gang gezet waarin zijn ouders en de therapeut een belangrijke rol vervulden. Met de hulp van zijn ouders werd hij ontvankelijk voor de wereld van gevoelsbegrippen en versterkte hij zijn vermogen tot intimiteit en communicatie. Hij beheerste de vaardigheden van de eerdere mijlpalen nu veel beter en steviger, en hij maakte goede voor- dingen in de richting van mijlpaal 5.

Mijlpaal 6: Bruggen bouwen tussen emotionele denkbeelden

In de vorige fase zijn de emotionele uitingen van het kind net kleine losse eilandjes. Het spel beweegt zich van een vrolijk, knus theepartijtje naar een boze botspartij met autootjes. En vandaar naar een monster dat een huis in elkaar dreigt te stampen. En dat alles binnen enkele minuten, waarbij het kind alles wat zijn blik vangt gebruikt om emotionele thema's uit te spelen. In deze zesde fase verbindt het kind die eilandjes. Ideeën worden tot logische reeksen en toneelstukjes aaneen gevoegd. En ook in de fan-

tasie zit meer logisch verband. In de vorige fase zou een kind een pop aan kunnen kleden, en vervolgens omdat ze opeens een krijtje ziet liggen, wat gaan krabbelen. En daarna een trommel in het oog krijgen en even trommelaartje gaan spelen. In deze fase breidt een kind de stukken aan elkaar tot gevoelsmatig denken. Hij zou bijvoorbeeld de trommelaar voor het mooi aangeklede meisje kunnen laten spelen en met het krijtje uitnodigingen voor dit concert kunnen schrijven. Of de pop zou een theepartijtje kunnen geven. Ze zou vriendinnetjes opbellen om ze uit te nodigen, hapjes klaarmaken, de tafel dekken, en bepalen waar iedereen moet zitten.

In deze fase kan het kind al een grote variatie aan emoties in zijn spel tot uiting brengen, en al experimenterend wordt hem steeds duidelijker hoe zijn 'ik' in elkaar zit. Hij kan zelfs tot op zekere hoogte zijn gevoelens voorspellen. Ik zal bezig zijn als mamma weggaat en hij begint in te zien dat zijn gevoelens en gedragingen een bepaald effect op anderen zullen hebben: als ik boos word en ga slaan zal pappa kwaad worden.

Hij begint ook de eerste begrippen van ruimte en tijd op een persoonlijke, emotionele manier te begrijpen en te interpreteren. Mamma is in een andere stad, wat iets anders is dan in een andere kamer. Als ik Tommy vandaag een klap geef, slaat hij me morgen misschien terug. Begrippen van ruimte en tijd kunnen hanteren en verbanden leggen tussen handelingen en gevoelens stellen het kind in staat een zelfbesef te ontwikkelen waarin verschillende waarnemingen, ideeën en emoties door logische bruggen met elkaar verbonden zijn. Hij kan ook ideeën met elkaar verbinden wanneer hij problemen met taal beredeneert en oplost. Net zo goed kan hij problemen in de ruimte oplossen. In plaats van afzonderlijke blokkentorentjes als aparte structuren te zien kan hij ze nu met elkaar verbinden tot een groot huis. Hij kan antwoord geven op 'wat'-, 'wanneer'- en 'waarom'-vragen, plezier beleven aan een debat, logisch onder woorden brengen wat hij ergens van vindt. En hij is dus klaar om aan de lange reis naar steeds hogere niveaus van abstract denken te beginnen. Zowel de verbale als de ruimtelijke probleemoplossing beruist op emotionele vaardigheden. Zoals ook bij de eerdere fasen komen uit emotionele interacties de denkstrategieën voort die vervolgens op de meer onpersoonlijke wereld worden toegepast. Tijdens deze fase wordt het kind meertalig. Hij grijpt nog steeds op gebaren terug om uiting aan zijn gevoelens te geven, vooral negatieve gevoelens als boosheid en agressie. Maar hij voelt zich nu op zijn gemak in de wereld van de taal; hij begrijpt dat gedachten en gevoelens met taal kunnen worden gecommuniceerd.

Eerst zien we kinderen beheersing verkrijgen over eilandjes van gevoelsmatig denken. Gaandeweg groeien deze eilanden aan elkaar tot continenten. De blik van het kind op de wereld vertoont meer samenhangen. Meer ervaringen worden geïntegreerd tot een besef van het eigen ik en het probleemoplossend vermogen. Hogere denkniveaus bouwen voort op dit fundament.

Toen Robbie een jaar was werd spasticiteit met lage spierspanning en een zwakke rechterkant bij hem vastgesteld. Niettemin ging hij goed vooruit. Met vierenhalf was hij een innemend jongetje met de hoekige manier van lopen en de onwillekeurige armbewegingen van een kind met motorische problemen. Maar hij had een warme glimlach en maakte goed oogcontact – met tussenpozen. Zijn moeder beschreef hem als 'mysterieus' omdat hij niet altijd gemakkelijk te begrijpen of 'realistisch' was. Zijn

spraak was te weinig, maar geen begrip, gisch antwoord op e- geten, zei hij bijvoor- in zichzelf. Soms was gisch en op de werk niet met leeftijdgen wereld.

Robbie had de mo- het leek niet geheel- wilde hij bijvoorbee- van de therapeut spe- beerde hem er een- Soms keerde hij zic- privé-gedachten hen- ouders in contact. H- glimlachte. En dan- hen af en negeerde l- staat, zowel met gel- waren soms al heel- op met het voltooi-er- zinnnetjes. Zijn spel h- baan van het poppe- ren. Wanneer hij da- gen uit in plaats va- Over het geheel gen- gevoel langer dan ei- stellende veiligheid- dige beheersing van- mogen om naar de- :

Bij verdere observ- slag lagen aan Robb- met het terughalen- tegen hem werd gez- duidelijk dat dit hen- slotherapie was hij- : beheersing van de- evenwichtsgevoel wa- een opgave voor her- opzettelijke armbe- nissen aan te pakke- uit logopedie (spraa-

Even belangrijk v- werd ontwikkeld. U- konden helpen mee- van zijn gesprekjes r-

pop aan kunnen kleut gaan krabbelen. En te gaan spelen. In deze nken. Hij zou bijvoorbeeld spelen en met het de pop zou een thee-uit te nodigen, hapjes ten.

in zijn spel tot uiting hoe zijn 'ik' in elkaar n. Ik zal bezig zijn als gedragingen een be- laan zal pappa kwaad

persoonlijke, emotio- n andere stad, wat iets klap geef, slaat hij me n hanteren en verban- n staat een zelfbesef te emoties door logische aar verbinden wanneer n hij problemen in de als aparte structuren te an antwoord geven op n debat, logisch onder om aan de lange reis Zowel de verbale als de heden. Zoals ook bij de en voort die vervolgens ze fase wordt het kind n zijn gevoelens te ge- ij voelt zich nu op zijn voelens met taal kun-

van gevoelsmatig den- enten. De blik van het n worden geïntegreerd mogen. Hogere denk-

unning en een zwakke uit. Met viereenhalf was n de onwillekeurige ar hij had een warme moeder beschreef hem of 'realistisch' was. Zijn

spraak was te weinig ontwikkeld voor zijn leeftijd. Hij begreep wel eenvoudige woorden, maar geen begrippen of abstracte zinnen. Ook gaf hij dikwijls een mal, onlogisch antwoord op een vraag. Wanneer je hem vroeg wat hij tussen de middag had gegeten, zei hij bijvoorbeeld: 'De maan is groen.' Of hij mompelde onlogische zinnen in zichzelf. Soms was hij, zoals wanneer men hem om een stuk speelgoed vroeg, logisch en op de werkelijkheid betrokken. Zijn ouders maakten zich zorgen omdat hij niet met leeftijdgenoten speelde en hij zo dikwijls leek op te gaan in een fantasiewereld.

Robbie had de meeste van de eerste emotionele mijlpalen wel gehaald, zij het naar het leek niet geheel en al. Wanneer hij zich gestresst voelde viel hij helemaal terug. Zo wilde hij bijvoorbeeld heel graag met de speeltjes en voorwerpen in de spreekkamer van de therapeut spelen en bleef kalm toen hij ze bekeek. Maar toen zijn moeder probeerde hem er een af te nemen, bleef hij een kwartier achtereen krijsen van woede. Soms keerde hij zich naar binnen en zat in zichzelf te mompelen alsof alleen zijn privé-gedachten hem konden troosten. Hij stond een groot deel van de tijd wel met zijn ouders in contact. Hij keek hen aan en beantwoordde hun vragen, hoewel hij zelden glimlachte. En dan keerde hij zich plotseling zonder enige duidelijke aanleiding van hen af en negeerde hen halsstarrig. Hij was duidelijk tot wederzijds communiceren in staat, zowel met gebaren als met woorden. Zijn taalbegrip en hantering van ideeën waren soms al heel goed. Maar ook hierbij hield hij soms zonder duidelijke provocatie op met het voltooien van cirkels en reageerde in plaats daarvan met rare, onlogische zinnen. Zijn spel had een mechanisch karakter. Hij vond het leuk popjes over de glijbaan van het poppenhuis te laten glijden in plaats van ze een verhaal te laten opvoeren. Wanneer hij dan wel een stukje op touw zette, kwamen er alleen losse handelingen uit in plaats van een samenhangend verhaal. Zijn scala aan emoties was klein. Over het geheel genomen leek Robbie niet in staat een gedachte, een gesprek of een gevoel langer dan enkele seconden vast te houden. Daarna leek hij zich in de geruststellende veiligheid van zijn innerlijke wereld terug te moeten trekken. Zijn onvolledige beheersing van de vaardigheden die bij de eerdere mijlpalen horen, had zijn vermogen om naar de zesde toe te werken ondermijnd.

Bij verdere observaties kwam een aantal factoren aan het licht die mede ten grondslag lagen aan Robbie's problemen. Hij had een probleem met auditieve verwerking en met het terughalen van woorden, hetgeen inhield dat hij dikwijls niet begreep wat er tegen hem werd gezegd en niet op het woord kon komen dat hij hebben moest. Het is duidelijk dat dit hem het sluiten van communicatiecirkels in de weg staat. Door de fysiotherapie was hij sterk vooruit gegaan. Maar hij vertoonde nog steeds hiaten in de beheersing van de grove en de fijne motoriek. Zijn lichaamshouding en zijn evenwichtsgevoel waren onzeker. Het plannen en uitvoeren van zijn bewegingen waren een opgave voor hem. Dit probleem verklaarde zijn houterige manier van lopen, onopzettelijke armbewegingen, en zijn algeheel gebrek aan coördinatie. Om deze hindernissen aan te pakken bestond zijn behandelingsprogramma naast fysiotherapie ook uit logopedie (spraakles) en ergotherapie.

Even belangrijk voor de behandeling was het programma dat voor Robbie's ouders werd ontwikkeld. Uit observaties tijdens hun spel met Robbie was duidelijk dat ze hem konden helpen meer laagjes op te bouwen en beter geïntegreerd te worden. In plaats van zijn gesprekjes naar de realiteit terug te leiden, ging zijn moeder dikwijls met hem

mee in zijn introvert uitspinnen van ideeën. Zij noemde zijn gedachteflarden zijn 'gedichten,' maar ze probeerde niet ze te begrijpen. 'Hij is de enige die het hoeft te begrijpen,' legde ze uit. Robbie's vader bemoeide zich betrekkelijk weinig met hem. Hij was weinig aanwezig in het gezin. Zonder veel binding met de realiteit, dwaalde Robbie steeds verder in zijn eigen wereld weg. Als er niets aan de situatie veranderde zou hij na verloop van tijd steeds armzaliger contact met andere mensen maken.

Als onderdeel van het behandelingsprogramma werden Robbie's ouders uitgenodigd bij hem op de vloer te gaan zitten. En zo met hem te spelen en hem aan te moedigen om zijn communicatiecirkels te sluiten. Het ging er hierbij om te voorkomen dat Robbie zich in zichzelf terugtrok en hen buitensloot. Iedere keer dat hij een rare opmerking maakte, werd hun gevraagd die aan de werkelijkheid te koppelen door met zijn spel mee te doen. Door hem verbale cirkels te helpen sluiten zouden ze hem tevens helpen zijn wereld met hen *en* ook *hun* wereld te delen in plaats van in die van hemzelf te blijven leven. Zo zouden zijn ouders, wanneer Robbie een popje van de glijbaan van het poppenhuis liet glijden met de verklaring: 'De pop springt uit de maan', kunnen vragen: 'Waar is de maan dan?' En als hij geen antwoord gaf: 'Is de glijbaan de maan?' Dit om zijn idee aan de werkelijkheid van zijn handeling te koppelen. Als dat geen reactie uitlokte, zouden ze het kunnen proberen met: 'Hoe kun je hem helpen om uit de maan te springen?' of 'Hoe komen we dan bij de maan?' Een manier dus om op zijn spel in te gaan. Dan zou de glijbaan in een ruimteschip kunnen veranderen en zouden ze weg kunnen zoeven. Iedere keer dat ze meegingen in zijn fantasieën, probeerden ze zijn ideeën aan de hunne te koppelen, zodat er een logische brug zou ontstaan tussen wat hij bedacht en wat iemand anders bedacht. Robbie's ouders oefenden ook met gesprekken gericht op de realiteit. Daarbij vroegen ze dan bijvoorbeeld wat Robbie die dag in de peuterklas had gedaan. Als hij iets mals zei, zoals: 'Er zit water in de schoorsteen', maakten ze een overstap naar iets wat aansloot op de werkelijkheid. Ze vroegen dan misschien: 'Is er iets met een schoorsteen of met water gebeurd?' Ze hielden geduldig vol tot hij een logisch antwoord kon geven. Robbie's begeleidsters in de speelzaal werden op dezelfde manier ingeschakeld om hem zijn verbale cirkels te helpen sluiten.

Robbie's ouders werden geholpen bij het stellen van grenzen wanneer Robbie driftaanvallen had. In het verleden hadden ze hem maar om zich heen laten slaan of aan zijn eisen toegegeven. Nu hielden ze hem stevig vast om hem te helpen kalmeren. Ze brachten hem er met een zacht lijntje toe om te praten over wat hem dwarszat. Na enkele weken gebruikten ze ook oefeningen uit Robbie's ergotherapie om hem tot rust te helpen komen. Gaandeweg ging Robbie langzaam maar zeker vooruit. Na enkele maanden therapie kon hij wederzijds communiceren langer aanhouden en maakte hij thuis minder scènes. Met veel verbale ondersteuning van zijn ouders om zijn probleem met het terughalen van woorden te ondervangen, kon hij nu ook zijn dag op de speelzaal beter beschrijven.

Enkele maanden later kreeg zijn 'doen-alsof'-spel een heel nieuwe emotionele dimensie. Hij begon ingewikkelde toneelstukjes in scène te zetten waarin de goeieriken voortdurend door de slechteriken onder de voet werden gelopen en zich moesten verdedigen. Af en toe stootte hij dan onder het spelen uit dat hij kwaad was op zijn zusje of op een kind in de speelzaal: omdat ze 'mijn dingen stuk maken'. Deze opmerkingen begonnen enig licht op Robbie's onuitgesproken gevoelens te werpen. Kennelijk voelde

hij zich dikwijls door angst over, en fantaseerde over l... te slaan tussen ideeën, t... Robbie ontzaglijke vooru... de tegenpartij maar wilde... nu heel goed zijn stemmi... uiting geven – vanaf blij... fantasiespel als in de werl... eigen wereldje opsloot, st... den had Robbie zijn creat... sie. Ten dele deed hij dat... vinden van woorden hen... over bepaalde gevoelens. ... niceren vast te houden. E... zijn problemen met de a... problemen heeft hij nog s... werken. Maar over het gel... tioneert nu op alle basisg... dige hulp van zijn ouders... haald.

Kinderen bereiken deze n... voorspoedig ontwikkelen... waarop een kind zich ied... digheid eigen maakt, war...

Wanneer een kind een basisinstrumenten in ha... met emoties. Hij heeft een... ties. Hij kan logisch met c... onder woorden brengen (... telt, jaloezie et cetera) er... verbeeldingskracht gebrui... zijn omgang met mense... verdragen en zich er goec... dingen even goed, maar... basis voor liefhebben en l...

teflarden zijn 'ge-
het hoeft te begrij-
; met hem. Hij was
t, dwaalde Robbie
anderde zou hij na
en.

's ouders uitgeno-
hem aan te moe-
om te voorkomen
er dat hij een rare
koppelen door met
den ze hem tevens
an in die van hem-
pje van de glijbaan
uit de maan', kun-
: 'Is de glijbaan de
e koppelen. Als dat
kun je hem helpen
i?' Een manier dus
p kunnen verande-
n in zijn fantasieën,
logische brug zou
bbie's ouders oefen-
e dan bijvoorbeeld
ei, zoals: 'Er zit wa-
oot op de werkelijk-
net water gebeurd?'
bbie's begeleiders
ijn verbale cirkels te

unneer, Robbie drift-
n laten slaan of aan
elpen kalmeren. Ze
m dwarszat. Na en-
e om hem tot rust te
vooruit. Na enkele
houden en maakte
ouders om zijn pro-
a ook zijn dag op de

uwe emotionele di-
aarin de goeieriken
zich moesten verde-
was op zijn zusje of
Deze opmerkingen
en. Kennelijk voelde

hij zich dikwijls door andere mensen 'onder de voet gelopen', voelde daar boosheid over, en fantaseerde over het openen van een tegenaanval. Hij was begonnen bruggen te slaan tussen ideeën, tussen de echte wereld en zijn spel. Anderhalf jaar later had Robbie ontzaglijke vooruitgang geboekt. Hij kon logische gesprekken voeren zolang de tegenpartij maar wilde. Zijn boze buien waren zo goed als verdwenen, en hij kon nu heel goed zijn stemmingen reguleren. Hij kon aan een grote diversiteit van emoties uiting geven – vanaf blijheid tot verdriet, afhankelijkheid tot agressie – zowel in zijn fantasiespel als in de werkelijkheid. Waar hij het vroeger wel geloofde en zich in zijn eigen wereldje opsloot, stond hij nu met beide benen in de werkelijkheid. In het verleden had Robbie zijn creativiteit en slimheid aangewend om te ontsnappen in de fantasie. Ten dele deed hij dat omdat het verwerken van de gedachten van anderen en het vinden van woorden hem moeilijk viel. Maar ook was dit het gevolg van conflicten over bepaalde gevoelens. Nu gebruikte hij zijn creativiteit om het wederkerig communiceren vast te houden. En om logische bruggen tussen gedachten te slaan. En ook om zijn problemen met de auditieve verwerking en de woordvinding op te lossen. Deze problemen heeft hij nog steeds in zekere mate, en zijn ouders blijven er met hem aan werken. Maar over het geheel genomen is Robbie uitstekend vooruit gegaan. Hij functioneert nu op alle basisgebieden op een bij zijn leeftijd passend niveau. Met de geduldige hulp van zijn ouders heeft hij alle zes emotionele en intellectuele mijlpalen gehaald.

Kinderen bereiken deze mijlpalen op verschillende leeftijd. Ook bij kinderen die zich voorspoedig ontwikkelen varieert dit sterk. Waar het om gaat is niet zozeer de leeftijd waarop een kind zich iedere vaardigheid eigen maakt. Wel dat het kind zich die vaardigheid eigen maakt, want elke vaardigheid vormt de grondslag voor de volgende.

Wanneer een kind eenmaal alle zes mijlpalen gepasseerd is, heeft hij de essentiële basisinstrumenten in handen voor het communiceren, het denken en het omgaan met emoties. Hij heeft een positief zelfbesef. Hij is in staat tot warme en liefdevolle relaties. Hij kan logisch met de buitenwereld omgaan. Hij kan een breed scala aan emoties onder woorden brengen (zoals liefde, blijdschap, boosheid, frustratie, angst, nervositeit, jaloezie et cetera) en heftige emoties beleven zonder door te slaan. Hij kan zijn verbeeldingskracht gebruiken voor het creëren van nieuwe ideeën. Hij is flexibel in zijn omgang met mensen en situaties, kan verandering en zelfs enige teleurstelling verdragen en zich er goed overheen zetten. Uiteraard zijn niet alle kinderen in al deze dingen even goed, maar een kind dat de mijlpalen heeft gehaald zal een belangrijke basis voor liefhebben en leren hebben verworven.

HET OBSERVEREN VAN IEDER KIND: DE ZES MIJLPALEN

In hoofdstuk 3 is besproken hoe u de biologische stoornissen van een kind zodanig kunt observeren dat u zijn sterke en zwakke kanten kunt bepalen en ook weet hoe die de interacties beïnvloeden. Als u dat hebt gedaan stelt u vast waar een kind zich bevindt op de ontwikkelingsladder. Welke mijlpalen heeft het al gehaald, voor welke moet het zijn best nog doen en welke liggen nog voor hem in het verschiet? Deze twee soorten waarnemingen vormen samen het individuele profiel van een kind. Dit kunt u vervolgens gebruiken voor het opstellen van een op zijn specifieke behoeften afgestemde therapeutische aanpak.

U kunt deze waarnemingen net zo doen als de andere: observeer een kind bij het spelen, gedurende zijn interactie met u en andere volwassenen en kinderen en bij zijn dagelijkse bezigheden.

Observatielijst

Aan de hand van de volgende lijst kunt u vaststellen welke mijlpalen uw kind al heeft gehaald en welke nog moeten worden behaald. De gewenste vaardigheden voor elke mijlpaal staan aan de linkerkant. U kunt de evaluatieschaal gebruiken om aan te geven hoe ver een kind op dit moment is. Is de vaardigheid al bereikt, noteer dan op welke leeftijd die is verworven.

Evaluatieschaal:

N = vaardigheid Nooit aanwezig

S = vaardigheid Soms aanwezig

A = vaardigheid Altijd aanwezig

V = kind Verliest vaardigheid bij stress (honger, woede, vermoeidheid, enz)

Vaardigheid

Mijlpaal 1: Zelfregulati

- 1 Toont langer dan drie minuten aandacht voor verschillende prikkels
- 2 Blijft langer dan twee minuten geconcentreerd
- 3 Is met uw hulp binnen twee minuten van de frustratie heen
- 4 Toont belangstelling voor uw vragen (wil zeggen niet alleen van u af)

Mijlpaal 2: Intimiteit

- 1 Reageert op uw toename van de aandacht, uitgestoken hand of gericht gedrag
- 2 Reageert duidelijk blij
- 3 Reageert op uw toename van de aandacht en assertieve beelden door u gezicht te blikken
- 4 Verwacht een voorwerp dat u daarvoor heeft gezien en reageert met geïnteresseerdheid
- 5 Raakt uit zijn humeur binnen een halve minuut of langer
- 6 Protesteert en wordt boos
- 7 Herstelt zich met uw hulp na afwezigheid van iets vervelend

Mijlpaal 3: Wederkerig

- 1 Reageert op uw gebaren en taal (dat wil zeggen: kijkt naar u, beantwoordt of oogcontact)
- 2 Komt uit zichzelf tot een overeenkomst met uw neigingen of omhoog om te kijken

*vaardigheid**buidige
situatie**wanneer
verworven***Mijlpaal 1: Zelfregulatie en belangstelling voor de wereld om zich heen**

1. Toont langer dan drie seconden belangstelling voor verschillende prikkels uit de omgeving
2. Blijft langer dan twee minuten kalm en geconcentreerd
3. Is met uw hulp binnen ca. twee minuten over de frustratie heen
4. Toont belangstelling voor u als persoon (dat wil zeggen niet alleen voor levenloze voorwerpen)

_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____

Mijlpaal 2: Intimiteit

1. Reageert op uw toenadering (met glimlach, frons, uitgestoken handje, klanken of ander gericht gedrag)
2. Reageert duidelijk blij op uw toenadering
3. Reageert op uw toenadering met nieuwsgierigheid en assertieve belangstelling (bijvoorbeeld door u gezicht te bekijken)
4. Verwacht een voorwerp terug te zien dat hij daarvoor heeft gezien en daarna is weggehaald (lacht of reageert met geluidjes)
5. Raakt uit zijn humeur als u tijdens het spel een halve minuut of langer niet reageert
6. Protesteert en wordt boos bij frustratie
7. Herstelt zich met uw hulp binnen vijftien minuten van iets vervelends

_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____

Mijlpaal 3: Wederkerige communicatie

1. Reageert op uw gebaren met gerichte gebarentaal (dat wil zeggen: strekt ook zijn armpjes uit naar u, beantwoordt uw geluidjes, woorden of oogcontact)
2. Komt uit zichzelf tot interactie met u (graait bijvoorbeeld naar uw neus of een speeltje, steekt armpjes omhoog om te worden opgetild)

_____	_____
_____	_____

ER KIND:

van een kind zodanig palen en ook weet hoe waar een kind zich be- ul gehaald, voor welke et verschiert? Deze twee an een kind. Dit kunt u ifieke behoeften afge-

erveer een kind bij het en kinderen en bij zijn

lpalen uw kind al heeft aardigheden voor elke ebruiken om aan te ge- bereikt, noteer dan op

ermoeidheid, enz)

<i>vaardigheid</i>	<i>huidige situatie</i>	<i>wanneer verworven</i>
3. Laat de volgende emoties zien:		
• <i>affectie</i> (bijvoorbeeld door terug te knuffelen, armpjes uit te steken om te worden opgetild)	_____	_____
• <i>plezier en opwindning</i> (bijvoorbeeld door met een vrolijke lach zijn vinger in uw mond te steken of een speeltje uit uw mond te pakken en in zijn eigen mond te steken)	_____	_____
• <i>assertieve nieuwsgierigheid</i> (bijvoorbeeld door onderzoekend aan uw haar te voelen)	_____	_____
• <i>protest of woede</i> (bijvoorbeeld door eten van de tafel te duwen of te gaan krijsen als hij iets niet krijgt)	_____	_____
• <i>angst</i> (bijvoorbeeld door zich af te wenden, bang te kijken of te gaan huilen als een onbekende te vlug dichterbij komt)	_____	_____
4. Herstelt zich binnen tien minuten van verdriet als hij bij sociaal contact wordt betrokken	_____	_____

Mijlpaal 4: Complexe communicatie

1. Sluit 10 of meer communicatiecirkels achter elkaar (pakt u bijvoorbeeld bij de hand, trekt u mee naar de ijskast, wijst, maakt geluidjes, reageert op uw vraag met meer geluidjes en gebaren, blijft gebaren uitwisselen tot u de ijskast opent en pakt wat hij wil)

2. Imitteert uw gedrag op gerichte wijze (zet bijvoorbeeld pappa's pet op en paradeert rond in afwachting van bewonderende uitroepen)

3. Sluit tien of meer communicatiecirkels door middel van:

- geluidjes of woorden
- gezichtsuitdrukkingen
- wederzijdse aanraking of omarming
- beweging in de ruimte (bijvoorbeeld door stoeien)

vaardigheid

- grofmotorische acties: achterna zitten,
- communicatie op beeld dwars door de communicatiecirkels met

4. Sluit drie of meer communicatiecirkels met de volgende:

- *affectie* (gebruikt uitdrukkingen, gebaren of knuffel te krijgen zoals praten in een stilte of u aan het bellen)

- *vreugde en opwindning* (gebruikt geluidjes en doen in zijn opwinden andere kinderen of vingers 'grap' door samen erg

- *assertieve nieuwsgierigheid* (standig op verkenningen tot communicatie warm-affectief contact: standig rondkijken op

- *angst* (zoekt u te bescheiden 'Nee!' en versch

- *woede* (slaat of beukt om zich heen, grond om woede te laten: een koele of boze bl

- *grenzen stellen* (uw grenzen, hetzij n doen!' - of met geba vinger, een boos gezi

5. Gebruikt imitatie om naams heen te komen de vloer en schreeuwt ouder die ook schreeuw

<i>wanneer verworven</i>	<i>vaardigheid</i>	<i>huidige situatie</i>	<i>wanneer verworven</i>
	<ul style="list-style-type: none"> • grofmotorische activiteit (bijvoorbeeld: elkaar achterna zitten, klimmen) 		
	<ul style="list-style-type: none"> • communicatie op afstand (kan bijvoorbeeld dwars door de kamer heen tien communicatiecirkels met u sluiten) 		
	4. Sluit drie of meer communicatiecirkels achter elkaar met de volgende emoties:		
	<ul style="list-style-type: none"> • <i>affectie</i> (gebruikt bijvoorbeeld gezichtsuitdrukkingen, gebaren en geluidjes om een kus of knuffel te krijgen; imiteert uw gedrag, zoals praten in een speelgoedtelefoontje terwijl u aan het bellen bent) 		
	<ul style="list-style-type: none"> • <i>vreugde en opwindning</i> (nodigt via blikken en geluidjes iemand anders uit mee te doen in zijn opwindning over iets; deelt met andere kinderen of volwassenen 'mee in de grap' door samen ergens om te lachen) 		
	<ul style="list-style-type: none"> • <i>assertieve nieuwsgierigheid</i> (gaat zelfstandig op verkenning uit, gebruikt vermogen tot communicatie op afstand voor warm-affectief contact met u bij het zelfstandig rondkijken of spelen) 		
	<ul style="list-style-type: none"> • <i>angst</i> (zoekt u bescherming, zegt bijvoorbeeld 'Nee!' en verschuilt zich achter u) 		
	<ul style="list-style-type: none"> • <i>woede</i> (slaat of knijpt met opzet, gilt, beukt om zich heen, krijst of gooit zich op de grond om woede te laten blijken of kijkt met een koele of boze blik) 		
	<ul style="list-style-type: none"> • <i>grenzen stellen</i> (begrijpt en reageert op uw grenzen, hetzij met woorden — 'Nee, niet doen!' — of met gebaren, zoals een zwaaiende vinger, een boos gezicht) 		
	5. Gebruikt imitatie om over iets onaangenaams heen te komen (beukt bijvoorbeeld op de vloer en schreeuwt terug tegen een boze ouder die ook schreeuwt)		

<i>vaardigheid</i>	<i>huidige situatie</i>	<i>wanneer verworven</i>	<i>vaardigheid</i>
Mijlpaal 5: Emotionele Ideeën			
1. Bedenkt 'doen-alsof'-spel met twee of meer ideeën (bijvoorbeeld: vrachtauto's botsen en gaan daarna stenen halen, poppen doen lief tegen elkaar en drinken vervolgens thee; de ideeën hoeven geen verband met elkaar te houden)			• <i>grenzen stellen</i> de regels volgen
2. Brengt met gebruik van woorden, plaatjes of gebaren twee of meer ideeën tegelijk over (bijvoorbeeld: 'Niet slapen. Spelen.'), de ideeën hoeven geen verband met elkaar te houden			6. Gebruikt fantasie van en om te gaan voorbeeld zogenaamd mocht hebben)
3. Communiqueert wensen, bedoelingen en gevoelens door middel van			Mijlpaal 6: Emoties
• woorden			1. In het 'doen-alsof'-spel ideeën logisch met elkaar zijn ze op zich inbrengt een bezoek door heel hard te roepen
• verscheidene gebaren achter elkaar			2. Bouwt voort op voorbeeld van volwassene (bijvoorbeeld: volwassene vraagt wat er is met de steentjes en zand)
• aanraking (bijvoorbeeld: veel knuffelen of gestoei)			3. Legt bij het spel ideeën; ideeën heft op grond (bijvoorbeeld: zie kijken.)
4. Speelt eenvoudige bewegingsspelletjes met regels (bijvoorbeeld: om de beurt de bal gooien)			4. Sluit twee communicatiecirkels (bijvoorbeeld: volwassene vraagt wat er is met de steentjes en zand)
5. Gebruikt 'doen-alsof'-spel of woorden om de volgende emoties over te brengen, terwijl het kind uiting geeft aan twee of meer ideeën:			5. Communiqueert twee of meer ideeën behoeften of gevoelens van:
• <i>Affectie</i> (laat pop bijvoorbeeld zeggen: 'Ik wil kusje.' En antwoordt zelf: 'Ik ga je een kusje geven.')			• woorden
• <i>plezier en opwindning</i> (zegt bijvoorbeeld gekke woorden en lacht erom)			• veel gebaren voorbeeld een boze blik
• <i>nieuwsgierigheid</i> (laat bijvoorbeeld zogenaamd vliegtuig door kamer rond ronken en zegt dan dat hij naar de maan gaat)			• aanraking (bijvoorbeeld: onderdeel van het kind zogen)
• <i>angst</i> (speelt bijvoorbeeld een scène waarbij de pop bang is voor hard geluid en dan om mamma roept)			6. Grofmotorisch om de beurt een game spelen
• <i>woede</i> (laat bijvoorbeeld soldaten zogenaamd op elkaar schieten en laat ze vervolgens omvallen)			

*wanneer
verworven**vaardigheid**huidige
situatie**wanneer
verworven*

- *grenzen stellen* (laat bijvoorbeeld poppen de regels volgen bij zogenaamd theedrinken)

6. Gebruikt fantasiespel om zich te herstellen van en om te gaan met iets vervelends (eet bijvoorbeeld zogenaamd een koek dat hij niet mocht hebben)

Mijlpaal 6: Emotioneel denken

1. In het 'doen-alsof'-spel worden twee of meer ideeën logisch met elkaar verbonden, ook al zijn ze op zich irreëel (bijvoorbeeld: de auto brengt een bezoekje aan de maan en komt daar door heel hard te vliegen)

2. Bouwt voort op het 'doen-alsof'-spel idee van volwassene (bijvoorbeeld: kind kookt soep, volwassene vraagt wat erin zit, kind antwoordt: 'Steentjes en zand')

3. Legt bij het spreken logisch verband tussen ideeën; ideeën hebben de realiteit als achtergrond (bijvoorbeeld: 'Wil niet slapen. Wil televisie kijken.')

4. Sluit twee of meer verbale communicatiecirkels (bijvoorbeeld: 'Wil naar buiten'; volwassene vraagt: 'Waarom?' 'Om te spelen.')

5. Communiceert logisch, met verbinding van twee of meer ideeën, over bedoelingen, wensen, behoeften of gevoelens; met gebruikmaking van:

- woorden
- veel gebaren achterelkaar (door bijvoorbeeld een boze hond te spelen)
- aanraking (bijvoorbeeld: veel knuffels als onderdeel van een fantasieverhaal waarin het kind zogenaamd de pappa is)

6. Grofmotorisch spel met regels (bijvoorbeeld: om de beurt een glijbaan afgaan)

<i>vaardigheid</i>	<i>huidige situatie</i>	<i>wanneer verworven</i>
7. Gebruikt fantasiespel of woorden om twee of meer logisch verbonden ideeën te communiceren rond de volgende emoties:		
• <i>affectie</i> (bijvoorbeeld: pop doet zich pijn en mamma maakt zijn beter)	_____	_____
• <i>plezier en opwindning</i> (zegt bijvoorbeeld vieze woorden, zoals 'poep,' en heeft er veel pret om)	_____	_____
• <i>assertieve nieuwsgierigheid</i> (bijvoorbeeld: een ridder gaat op zoek naar de vermiste prinses)	_____	_____
• <i>angst</i> (bijvoorbeeld: monster maakt baby-pop bang)	_____	_____
• <i>woede</i> (bijvoorbeeld: gevecht tussen 'goeie' en 'slechte' soldaten)	_____	_____
• <i>grenzen stellen</i> (bijvoorbeeld: soldaten mogen alleen boeven neerschieten)	_____	_____
8. Gebruikt fantasiespel in een logische volgorde van ideeën om over iets vervelends heen te komen; waarbij vaak een manier wordt aangegeven om met het nare gevoel om te gaan (bijvoorbeeld: het kind speelt de leidster die de baas is over de groep)	_____	_____

Zoals we in de in-
vlecht. Een stre-
hij met u en ander-
mijlpalen te leren.
soorten van gedrag-
brengt. We hebben:
vanzelfsprekendhe-
beïnvloeden. Door
gen leven en onder-
Deze manier van d-
het zoeken naar de-
te voeden willen we
standig te proberen
ren van denken, vo-
we de kinderen zo g-

Vanuit hun eigen
of over zichzelf als
als haar eigen moe-
gen. Daardoor wor-
nog heel goed weet
kind een zachtaard-
ver te laten worden

Ouders hebben c-
ouders zijn extrave-
Alle ouders hebben
nen ze het hun kin-
het zelf moeilijk m-
omgaan, geeft — tel-
wending. Een vade-
iedere interactie m-
ouders zelf de vers-
de benadering van
uitdrukking van ei-
kind een pop tegen-
opelletjes willen ov-
varen, heeft missch-
dat bij het bereike-